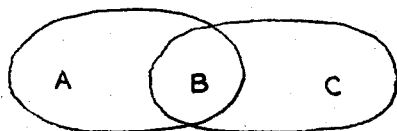

Milica Mihaljević

Zavod za jezik IFF, Zagreb

TERMINOLOŠKE ODREDNICE U OPĆEM RJEČNIKU

Svaki obrađivač koji radi na rječniku općeg jezika, jednojezičnom, dvojezičnom, višejezičnom, objasnidbenom ili prijevodnom susreće se s problemom zastupljenosti i obrade naziva.¹ Da bismo taj problem osvijetlili, poslužiti ćemo se ovdje poznatim grafičkim prikazom pomoću Vennova dijagrama. Opći i stručni rječnik možemo prikazati kao dva kruga koja se sijeku.

Slovom A označen je opći rječnik, slovom C stručni rječnik, a slovom B zajednički presjek, tj. riječi ili sintagme koje pripadaju i općem i stručnom rječniku. Ta podjela, naravno, nije tako stroga ni jasna kao što proizlazi iz grafičkog prikaza jer se riječi iz općeg jezika posuđuju u stručni (npr. nazivi biljaka i životinja), terminologiziranju, tj. dobivaju strogo određeno, precizno značenje, a da pri tome ne prestaju biti riječi općeg jezika. S druge strane, nazivi razvojem znanosti i primjenom znanstvenih otkrića ulaze u rječnik obrazovanih laika, ali i dalje ostaju nazivi (npr. *kompjutor*, *satelit* itd.).

Nazive s obzirom na postanak možemo za potrebe ove rasprave podijeliti u dvije grupe: 1. nazivi nastali u stručnom jeziku kojima ne odgovara riječ općeg jezika i 2. nazivi nastali terminologizacijom nenaziva. Nazivi iz prve grupe mogu nastati: a) preuzimanjem iz stranog jezika (npr. *hardver*, *softver*, *interfejs*, *printer*, *bit*, *bajt*) i b) nekim od tvorbenih načina našega jezika (npr. *ispisivalo*, *međusklop*, *poluzbrajalo* itd.). Zanimljivo je napomenuti da je položaj naziva preuzetih iz stranog jezika u našem jeziku drugačiji nego u jeziku davaocu. U engleskom je npr. *hardver* (engl. hardware) preuzet iz općeg jezika procesom metaforizacije (*hardware* = željezarija), dok je u našem jeziku *hardver* isključivo računalni naziv.

¹ Naziv *naziv* istoznačan je s nazivom *termin*. O tome usporedi Milica Mihaljević, O terminološkom nizu: leksem — riječ — termin — naziv — ime — znak — izraz, Jezik 32, 1984, Zagreb, str. 57—59.

Pri leksikografskoj obradi naziva nastalih u stručnom jeziku nema problema jer oni imaju samo terminološko značenje. Jedini je problem koje od tih naziva uključiti u opći rječnik. O tom je problemu pisao Mile Mamić u članku *Stručni nazivi u općim rječnicima*.² On je analizirao kriterije kojima su se autori pojedinih rječnika rukovodili pri odabiru naziva i pokazao nedosljednosti pri upotrebi terminoloških odrednica. Ovdje se tim problemom nećemo baviti budući da je u jednojezičnim rječnicima koji se izrađuju u Zavodu za jezik (Dopune Akademijina rječnika i Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika) korpus zadan i sve što je u njemu zabilježeno ulazi u rječnik.

U rječnicima baziranim na korpusu javlja se problem kako odrediti kada je riječ ili sintagma naziv a kada nije. Pri tome se isključivo moramo rukovoditi potvrdama iz korpusa, a ne svojim općim znanjem. Ovo je posebno važno kod povijesnog rječnika kao što su *Dopune Akademijina rječnika* jer suvremenim jezičnim osjećajem ne možemo procijeniti kada je nešto u prošlosti bilo naziv a kada nije.

Nazive nastale terminologizacijom nenaziva s obzirom na postanak možemo podijeliti u dvije podgrupe: a) nazivi nastali pretvaranjem općih riječi u nazive³ bez većih pomaka u značenju i b) nazivi nastali prijenosom značenja.

Opće se riječi često preuzimaju u nazivlje određene struke. Pri tome se njihovo značenje specijalizira i postaje preciznije. Objasnit ću taj postupak na primjeru riječi *knjiga*. U svakodnevnom općem jeziku postoji riječ *knjiga* koje odgovara određenom pojmu što ga o knjigama imaju govornici našega jezika. Želimo li za potrebe bibliotekarstva točno odrediti knjigu i razgraničiti je od časopisa, brošure itd., riječ *knjiga* proći će kroz proces terminologizacije, osloboditi se nepreciznosti u značenju, njoj će biti pridružena jednoznačna znanstvena definicija, pa će postati jednoznačan i jasno određen znanstveni naziv bibliotekarske struke.

Do prijenosa značenja najčešće dolazi pod utjecajem stranog naziva. Ta se pojava naziva semantičko posuđivanje. Pokazat ću to na primjeru riječi *miš*, koja odnedavno u našem jeziku ima novo značenje kao računalni naziv i označava spravicu kojom se pomiče kursor po ekranu računala.

Sve su riječi ili sintagme iz druge grupe, budući da su nastale terminologizacijom nenaziva, polisemne i imaju terminološko i neterminološko značenje. Pri obradi naziva nastalih prijenosom značenja nema problema jer su terminološko i neterminološko značenje jasno odijeljeni. Tako ćemo natuknicu *miš* obraditi ovako:

² Leksikografija i leksikologija, Zbornik referata, Beograd—Novi Sad, 1982, str. 109—114.

³ Usp. Stjepan Babić, Postanak novih naziva, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Zbornik Međunarodnog slavističkog centra u Beogradu (u tisku).

1. veoma rasprostranjena porodica sitnih sisavaca štetočina, nabijena ti-jela, pokrivena gustom dlakom, šiljaste njuške i duga repa.⁴

2. inf. spravica kojom se pomiče kursor po ekranu računala.

Problemi se u leksikografskoj obradi javljaju kod naziva iz grupe a), tj. kod onih naziva kod kojih je terminološko i neterminološko značenje blisko povezano. S tim se u vezi postavljaju pitanja: 1. Da li uz te riječi treba stajati terminološka odrednica? 2. Kako upotreba terminološke odrednice utječe na definiciju?

Prije nego što odgovorimo na ta pitanja, potrebno je odrediti što je terminološka odrednica. Zbog višeznačnosti pridjeva terminološki i odgovarajuće imenice terminologija⁵ potrebno je precizno odrediti značenje ovog naziva. *Terminološka je odrednica leksikografska oznaka koja određuje da je riječ ili sintagma uz koju stoji naziv i kojem znanstvenom području pripada.* U terminološkom su rječniku riječi iz odsječka B na Vennovu dijagramu (i nazivi i nenazivi) obrađene kao nazivi. U općem rječniku za njihovu obradu postoje tri teoretske mogućnosti: a) da se obrade kao nazivi i da imaju terminološku odrednicu, b) da se obrade kao riječi općega jezika bez terminološke odrednice i c) da se obrade na dva načina, kao riječi općeg jezika i kao nazivi.

Prvi je pristup usvojen u rječniku SANU, pa riječi *žito* (bot. i agr.), *žaba*, *žirafa*, *majmun* (zool.), *kesten* (bot.) nose terminološke odrednice. Isti je pristup usvojen i u *Rječniku hrvatskoga kajkavskog književnog jezika* i u *Dopunama Akademijina rječnika* kao i u mnogim dvojezičnim rječnicima izdanim na hrvatskom ili srpskom jezičnom području.

Drugi je pristup (b) usvojen u mnogim stranim jednojezičnim rječnicima. U rječniku Petit Rober⁶ u uvodu piše: »Ne treba zaboraviti da skraćene označavaju lingvističku upotrebu i ne smiju se pojaviti ispred opće riječi čak i ako ta riječ označava objekt koji se izučava u nekoj znanosti. Odsutnost oznake ispred riječi znači da ona ulazi u normalan rječnički fond obrazovanih laika.« U rječniku bugarskog jezika u uvodu je iznesen sličan stav: »Terminološke odrednice bilježe se samo tada kad naziv upotrebljavaju prije svega stručnjaci u stručnom jeziku. Riječi koje su nazivi u nekom području, ali se upotrebljavaju i u općem jeziku ne nose terminološke odrednice.« Oznake *zool.* i *bot.* nalaze se samo ispred specijalnih stručnih naziva.« U uvodu *Slovara Slovenskega književ-*

⁴ Budući da se u ovom radu ne bavimo problemom definiranja naziva, ova je definicija preuzeta iz Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, SANU, Beograd 1984. U definiciji su jedino izvršene nužne jezične prilagodbe. Također je izostavljena terminološka odrednica *zool.* i latinski nomenklaturni naziv.

⁵ Ranko Bugarski u knjizi *Linvistika u primeni*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1986, na str. 72—73. navodi čak pet značenja riječi terminologija: »1. skup termina koji reprezentuju sistem pojmova neke oblasti; 2. sistematski opis obrazovanja i upotrebe ovog skupa termina; 3. publikacija u kojoj je sistem pojmova neke oblasti reprezentovan terminima; 4. specijalna teorija terminologije za pojedine oblasti ili jezike; 5. opšta teorija terminologije.«

⁶ Montréal 1986.

⁷ Rečnik na bugarskijem jeziku, Bugarska akademija na naukite, Sofija 1977.

*nega jezika*⁸ piše: »Stručni izrazi koje ne upotrebljavaju samo stručnjaci ili su na granici između stručnog i općeg jezika obrađuju se kao riječi iz općeg jezika.« U tom rječniku riječi *bukva, glog, gavran, bor, koza, konj, miš, crv, brdo* nemaju terminološku odrednicu.

Neki su rječnici izbjegli rješavanje tog problema. Dudenov⁹ rječnik u uvodu navodi: «Rječnik razgraničuje opći od specijalnog i stručnog jezika i označava točno područje u kojem se riječ upotrebljava. Riječ iz čijeg je značenje pripadanje nekom području jasno izraženo uglavnom nije posebno obilježena.» Zbog toga životinje i biljke nemaju oznaku *zool.* i *bot.* Sličan stav naveden je i u uvodu rječnika Random House Dictionary.¹⁰ Websterov¹¹ rječnik donosi terminološke odrednice samo kad riječ u nekom području ima značenje različito od općeg značenja.

Treći mogući pristup (c), tj. obrada natuknice i kao riječi općeg jezika i kao naziva nije dosljedno proveden ni u jednom od pregledanih rječnika. Ipak pri obradi pojedinih natuknica u nekim rječnicima nalazimo takav pristup. U Dudenovu rječniku natuknica *Alkohol* obrađena je: 1. (Chemie) eine organische Verbindung mit einer oder mehreren Hydroxylgruppen; 2. a) (o. Pl.) brennbare, brennend schmeckende, desinfizierende Flüssigkeit; Bestandteil alkoholischer Getränke, Äthylalkohol, Weingeist, Spiritus; b) (Pl. selten) Weingeist enthaltendes Getränk; geistes Getränk.

U rječniku Petit Robert pod natuknicom *sel* nalazimo: 1. Substance blanche, friable, soluble dans l'eau, d'un goût piquant, et qui sert à l'assaisonnement et à la conservation des aliments. 2. *Chim.* Composé chimique dans lequel l'hydrogène d'un acide a été (en totalité ou en partie) remplacé par un métal.

H. Béjoint¹² navodi primjer obrade natuknice *sun* (sunce). Za znanstvenika sunce je zvijezda. Kada bismo međutim tako definirali sunce u općem rječniku, rečenica (1) *Ne vide se zvijezde zbog Sunca*, bila bi nemoguća, dok bi rečenica (2) *Ova zvijezda je Sunce*.¹³ bila prihvatljiva. U općem je jeziku prva rečenica sasvim prihvatljiva i smislena, dok je druga rečenica neprihvatljiva iako je znanstveno ispravna. Autor smatra da u ovakvim slučajevima moramo razlikovati dva značenja, opće i znanstveno, i u rječniku navesti dvije definicije. Definiciji znanstvenog naziva prethodila bi terminološka odrednica.

⁸ Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1970.

⁹ Deutsches Universal Wörterbuch, Duden Verlag, Wien 1983.

¹⁰ Random House, New York 1987.

¹¹ Websters' Third New International Dictionary, Merriam-Webster Inc., Springfield 1986.

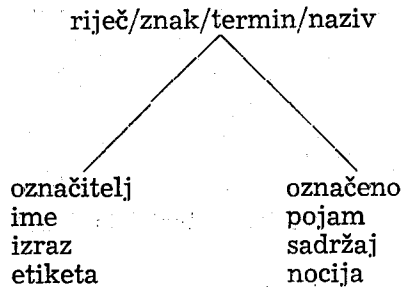
¹² Scientific and Technical Words in General Dictionaries, International Journal of Lexicography, vol. 1, no. 4, 1988, str. 354—368.

¹³ Nagovještaj ovog pomaka u značenju jest i pravopisno pravilo prema kojem se vlastita imena nebeskih tijela (zvijezda i zvijezda) pišu velikim početnim slovom, dok se sunce, zemlja, mjesec kad označavaju predmete i pojave neposrednog doživljavanja, pišu malim početnim slovom (usp. V. Anić, J. Silić, Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Liber—Školska knjiga, Zagreb 1986, str. 80.).

U znanstvenom se istraživanju određeni pojam i njemu odgovarajući naziv obogaćuju i mijenjaju. Ne samo da se otkrivaju nova svojstva pojma, već ponekad druga svojstva postaju relevantna s gledišta znanstvenog sustava. Npr. *vodu* možemo odrediti kao prozirnu, bezbojnu tekućinu koja ispunjava rijeke, jezera, mora i upotrebljava se za piće (opće značenje). Znanstvenim istraživanjima saznajemo da se sastoji od vodika i kisika i da joj je kemijska formula H_2O (znanstveno značenje).

Iz navedenih primjera vidimo da je riječ obrađena i kao riječ općeg jezika bez terminološke odrednice i kao naziv s terminološkom odrednicom kad pri terminologizaciji dolazi do većeg pomaka u značenju. Teoretski između riječi općeg jezika i naziva uvijek postoji razlika u značenju. Riječi koje se iz općeg jezika preuzimaju u stručni sve se više specijaliziraju, gube dodatna značenja i konotacije i teže jednoznačnosti. One prolaze kroz proces terminologizacije¹⁴ i postaju nazivi.

Da bismo mogli odgovoriti na pitanje kada dolazi terminološka odrednica a kada ne, moramo se zapitati na što se zapravo on odnosi. Da bismo odgovorili na to pitanje, moramo se prisjetiti grafičkog prikaza riječi (u našem slučaju naziva)

Rječnik je za razliku od leksikona ili enciklopedije¹⁵ lingvistički usmjeren, tj. usmjeren na riječi, a ne na pojmove. U njemu se terminološka odrednica odnosi na riječ (naziv), a to znači i na izraz i na sadržaj, a ne samo na sadržaj. Kada bi se terminološke odrednice odnosile samo na sadržaj, onda bi sve ili gotovo sve natuknice imale terminološke odrednice, jer su sve stvari koje na svijetu postoje predmetom izučavanja barem jedne znanstvene discipline. Ovdje je zanimljivo napomenuti da, iako autori rječnika često griješe pri upotrebi terminoloških odrednica pridružujući ih pojmu, a ne riječi, postoje slučajevi u kojima se u praksi gotovo svi rječnici slažu. Tako se npr. kod deminutiva, augmentativa, hipokoristika, dječjih izraza nikad ne nalaze terminološke odrednice iako je pojam (i objekt) na koji se odnose *psić* i *koka* isto tako predmetom zoologije

¹⁴ Usp. Mirko Peti, Terminologizacija, Rasprave Zavoda za jezik IFF VI—VII, Zagreb 1980—1981, str. 227—239.

¹⁵ usp. Milica Mihaljević, O nazivima rječnik, leksikon, enciklopedija i enciklopedijski rječnik, Jezik 34, str. 52—54.

kao i pojam (i objekt) na koji se odnose *pas* i *kokoš*. Iz ovog je primjera jasno da autori intuitivno osjećaju da ove riječi, a ne pojmovi, (ili objekti) ne mogu biti znanstveni nazivi. Problemi se često javljaju pri obradi narodnih naziva. *Donzula, dugača, duganj, dugljača, dugnjača, dugnjica, dugnja, dugulja, dumbljača, dumljča, dunsela dunsol, dursula, dosela, frajlica, gospica, indarmić, kaluner, kanonerac, kinegulja, kinez, kneginja, knez šarac, knežić, knjez, knjezatovica, kralj, kraljica, lončar, lončarica, lutrić, marijeta, marijetica, maslikovac, oficir, oficirić, penzir, pitoranka, pitoranka, srdar, šarac, šurnjača, uljarica, vladika, vladikinja, žotra, žutra, žutrica*¹⁶ nazivi su u upotrebi u raznim krajevima za ribu koja se u latinskoj zoološkoj nomenklaturi naziva *Coris julis* a u hrvatskoj ili srpskoj *šareni knez*. U tom bi primjeru samo *šareni knez* trebao nositi oznaku *zool.*

Iduće je pitanje koje se nameće da li navođenje ili nenavođenje terminološke odrednice uvjetuje drugačiji tip definicije (neznanstvenu definiciju ako nije navedena terminološka odrednica, a znanstvenu ako je navedena). S tim je u vezi i pitanje da li činjenica da neka riječ ne nosi terminološku odrednicu *zool.* ili *bot.* znači da iz definicije mora biti izostavljen latinski nomenklaturni naziv. O tome što je leksikografska definicija i na što se ona odnosi postoji nekoliko različitih stavova.¹⁷ Za potrebe ovoga rada prihvatit ćemo polazište Bečke terminološke škole¹⁸ prema kojem je definicija opis pojma pomoću drugih poznatih pojmova. Definicijom pojam moramo razgraničiti od koordiniranih pojmova i odrediti ga pomoću nadređenog pojma i specifične razlike. Dakle u našoj shemi znaka (naziva) definicijom određujemo označeno, pojam, nociju, značenje. Stoga definicija riječi *kompjuter/kompjutor/računalo/računar* ili *donzula/dugača/duganj* itd. može i treba biti ista iako te riječi mogu imati

¹⁶ usp. Nikola Fink, *Imenik znanstvenih naziva životinja, JAZU, Zagreb 1956.* i Miloslav Hirtz, *Rječnik narodnih zooloških naziva, JAZU, Zagreb 1956.*

¹⁷ Darinka Gortan-Premk u člancima *O gramatičkoj informaciji i semantičkoj identifikaciji u velikom opisnom rečniku* (Naš jezik XXIV/3, 107—114) i *O semantičkom sadržaju leksikografske definicije* (Leksikografija i leksikologija, Zbornik referata, Beograd—Novi Sad 1982, str. 49—51) smatra da definicija opisuje pojam s relevantnim elementima realizacije. Ona *munju* određuje kao »naglo pražnjenje atmosferskog elektriciteta koncentriranog u olujnim oblacima, praćeno jakim varničenjem, svetlošću, najčešće u obliku svetleće strele koja se stepenasto kreće, samo varničenje, svetleća strela koja je tako nastala, sevanje, grom, grmljavina«. Samo se dio definicije »pražnjenje atmosferskog elektriciteta koncentriranog u olujnim oblacima» odnosi na sam pojam (ili na pojavu u prirodi), a ostali dijelovi identificiraju elemente realizacije, i to one elemente realizacije koji su relevantni u leksičkom sustavu. Prva riječ u navedenoj definiciji *naglo* kao element realizacije pojma *munjevit* sadržana je u dijelu semantičkog sadržaja riječi *munjevit*. Dio definicije *praćeno jakim varničenjem, svetlošću* relevantan je za semantičku komponentu riječi *munjevit* definirane kao *blještav, sjajan* itd. Meni se ipak čini da je ovakva definicija u leksikografiji suviše glomazna i nespretna. Usp. još i Milorad Dešić, *O definicijama u Rečniku SANU, Naš jezik XXIV, str. 115—128.* i Nada Vajs, *O leksikografskoj definiciji (od leksikografije do semantike), Leksikografija i leksikologija, Zbornik referata, Beograd—Novi Sad 1982, str. 21—26.*

¹⁸ Usp. Eugen Wüster, *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexicographie, Springer-Verlag, Wien 1979, str. 29.*

različite elemente realizacije, pobuđuju različite asocijacije, upotrebljavaju se u različitim krajevima i stilovima itd.

Definicija se odnosi na pojam (označeno) dok se terminološka odrednica odnosi na naziv, tj. i na označitelj i na označeno. Stoga riječi koje ne nose terminološku odrednicu, jer označitelj ne pripada znanstvenom nazivlju iako je označeno objekt proučavanja neke znanosti, mogu imati znanstvenu definiciju i latinske ekvivalente ako je na taj način moguće najlakše, najbolje i najjasnije odrediti njihovo značenje. Takva definicija nipošto ne kaže da je riječ znanstveni naziv, jer je to određeno terminološkom odrednicom. Tako Websterov rječnik pod natuknicom *dog* ne navodi terminološku odrednicu *zool.* ali navodi *Canis familiaris*, pod natuknicom *pine* ne navodi *bot.* ali navodi latinski *pinus*. Slično je i u Warigovu i u Rječniku bugarskog jezika. Navođenje latinskog nomenklaturnog naziva jedini je način da se precizno odredi značenje pojedinih biljnih i životinjskih vrsta. Stoga se latinski naziv može navoditi i uz narodne nazive uz koje ne bi trebala stajati terminološka odrednica. Ipak pri upotrebi znanstvenih definicija u općem rječniku treba biti vrlo oprezan: 1. treba paziti na prihvatljivost i razumljivost definicije za korisnika; 2. treba paziti da se u definiciji ne pojavljuju riječi koje nisu natuknice u rječniku; 3. ako dolazi do pomaka u značenju između riječi općeg jezika i naziva, to mora biti vidljivo i iz različitih definicija.

Na kraju možemo zaključiti: 1. Svi objekti koji postoje predmetom su izučavanja jedne ili više znanstvenih disciplina. *Pas* i *mačka* isto su tako *zoološki* nazivi kao što su *kuća* i *ulica* *građevinski*, *čovjek*, *muškarac*, *žena*, *dijete* *medicinski*, *psihološki*, *antropološki* itd., *noga* i *ruka* *anatomski knjižica* i *časopis* *bibliotekarski* itd. Stoga je neopravdano samo uz sve biljke i životinje stavljati terminološku odrednicu.

2. Terminološka odrednica ne može stajati uz narodne, dijalektne i zastarjele nazive iako oni mogu označavati objekte koji su predmetom izučavanja neke znanosti i imati znanstvenu definiciju.

3. U povijesnom rječniku terminološka odrednica određuje da je natuknica uz koju stoji u to vrijeme bila znanstveni naziv iako to danas možda više nije.

4. Za natuknice koje su i znanstveni nazivi i riječi općeg jezika postoje dvije mogućnosti obrade: 1. U općem se rječniku mogu obraditi samo kao nenazivi bez terminološke odrednice, u terminološkom bi se rječniku obradile naravno samo kao nazivi. 2. Mogu se obraditi i kao nazivi i kao nenazivi.

Pri odabiranju načina obrade prvenstveno treba voditi računa o po-tvrdama.

SUMMARY

FIELD LABELS IN GENERAL DICTIONARIES

The author analyses the use of field labels in some general dictionaries. She suggests that a field label should only be used when the entry is a scientific or technical term and not in cases when it only denotes a concept which is studied by a scientific discipline. In cases when the same word or phrase is used as an everyday word as well as a scientific term it should either be analysed in two ways, one with the field label and the other without the field label, or only as an everyday word without the field label.